

היראה, ועל ידי החרוד נדברו יראי ה' ונתחברו ונתכללו שתי הקצוות ולכך מזמנים והוא בכלל שבת הקודם בגמרא ויכמו במימרות שלפניהם שם, על ידי הארון נראין כעשרה, יעוין שם, דבלא הכי תמוהו, והיינו דלכך צריך יראה, וכידוע ד'בינה – מינה דינין מתערין', כי כל חרוש יש יראה שמא חס ושלום הוא שוא, וכמו שכתב בהקדמת הזוהר (ה) דלכך אין לחדש דבר שלא שמע מרבו, ולכן התנו (שבת סג.) במחודדין שיהיה לשמה ובעונה ואז מצליחין, דגם במחלוקתן אלו ואלו דברי אלקים חיים, והוא יחוד כמחלוקת הלל ושמאי שסופה להתקיים...'.
(מתוך צדקת הצדיק קפו. וע"ע במי השלוח ח"ב לקוטי הש"ס)

דף מח

'עד שיאכל כזית דגן'. נחלקו הראשונים ז"ל האם האוכל כזית דגן שחיובו לברך הוא מדרבנן, יכול להוציא ידי חובתו את מי שאכל ושבע ונתחייב בברכה מדאורייתא; לדעת בה"ג והרמב"ם ועוד פוסקים (ע' ארחות חיים לו; מרדכי; ב"י קצז) – אי אפשר, ולדעת רש"י ותוס' (כאן. וע' גם בעירובין צו. ד"ה דלמא, וברש"ש) – אפשר; אם משום שאף זה המחוייב מדרבנן נחשב 'מחוייב בדבר' [מלבד קטן שאינו מחוייב בעצמו אלא שאביו חייב לחנכו במצוות, לכך אין הקטן יכול להוציא את הגדול. כן היא שיטת רש"י]], אם משום שבעצם מצד הדין יכול גם מי שלא אכל כלל להוציא את האחר ידי חובה, כדין שאר המצוות שאעפ"י שיצא – מוציא, משום שכל ישראל ערבים זה בזה, אלא מדרבנן החמירו בברכת המזון כשלא אכל כלל מפני שאינו יכול לומר 'שאכלנו משלך', או מטעם אחר (תוס' ועוד).
ונפסק בשלחן ערוך (קצז, ד) להחמיר בדבר, שלא יזמן זה שלא אכל כדי שביעה ויוציא אחרים שאכלו ושבעו. וכיוצא בזה כתב שם הרמ"א שעדיף שיזמן מי שאכל ושתה, שאז הוא חייב לברך מן התורה לכל הדעות (וכ"ה בארחות חיים לו; שו"ת מהרי"ל קנג). ואולם כתבו האחרונים שעכשו שנוהגים שכל אחד מברך לעצמו, אין מקפידים בדבר.

ראה עוד בכאור שיטות הראשונים: צ"ח כאן; טורי אבן ר"ה כט; שאגת אריה ו; שבט הלוי ח"ה כב; חרושי הגרז"ר בנגיס ח"א א וח"ב יח; 'שעורים לזכר א"מ ז"ל' ח"ב עמ' פא ואילך; (מנחת שלמה ג); אבי עזרי סוף הל' תפלה (מהגרמז"ב); קובץ שעורים ח"ב ל; אורח משפט מד; בית ישי לו, א.

ובענין המסתעף; האם מצות חינוך מוגדרת כחיוב החל על הקטן עצמו אם לא – ראה רמב"ן במלחמות ה' לעיל כ ובחדושי לקדושין לא. ר"ן ספ"ק דקדושין וסופ"ב דמגילה וריטב"א שם; שו"ת הרא"ש ד, כא (נקטו כדעת רש"י שהוא חיוב על המחנך ולא על הקטן עצמו); כס"מ חמץ ומצה ו, י (נקט בדעת הרמב"ם כרש"י ובדעת הר"ן במגילה כהתוס' שהוא חיוב המוטל על הקטן); פירוש הירושלמי לבעל ספר חרדים לעיל פ"ג ה"ג (נקט שלהבבלי החיוב מוטל על הקטן ולהירושלמי על האב בלבד); אגרות משה י"ד ח"א רכד; עלה יונה עמ' רפ; שבט הלוי ח"א סז (וע"ש ח"ד עג, בהערה לסי' סז); בית ישי לד; ברכת מרדכי ח"ב מב; יד אפרים יג, ו. וע"ע במובא ביוסף דעת ריש ערכין; סנהדרין נה; כריתות טז.

(ע"ב) 'אותו היום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו ביבנה הטוב והמטיב' – ולכך קבעו בברכת המזון על היין, ולא בתפילה – זכר לכרמו של אנדריאנוס שהיה שטחו י"ח מיל על י"ח מיל, והקיפוהו מהרוגי ביתר מלא קומתם ולא הסריחו (רמב"ן ב"ב קכא ועוד).
ועוד, לפי שברכת המזון קבעו בה ענינים של הודאה על הארץ הטובה ועל מלכות בית דוד, וכיון שהיה נס זה חשוב מאד, לכך קבעוהו עמהם לברך עליו בנפש שבעה ולב שמח (ריטב"א שם).
ע"ע בספר צרור המור מטות, ובמצוטט בסמוך מיערות דבש ומשך כחמה.

'כל שלא אמר ארץ חמדה טובה ורחבה בברכת הארץ... לא יצא ידי חובתו' – כי כן מצינו שנשתבחה ארץ ישראל בזה הלשון, ארץ טובה ורחבה (תלמיד רבנו יונה).
ומצינו שתקנו נוסח הברכות על פי לשון המקראות – ע' בתוס' לעיל לח רע"ב אודות 'המוציא לחם מן הארץ', ובתוס' נב סע"ב לענין לשון 'בורא' בברכה, וכן בראשונים לעיל י'. אודות טופס ברכות בחתימה מעין הפתיחה.

ופירוש 'רחה ה': שיעמדו בה כל ישראל במרחב. או: שיש בה רחבות; שפלה ועמק ומישור גדולים וקטנים, ואין רובה הרים וגאיות (עפ"י רמב"ן שמות ג,ח; נתיבות עולם – נתיב העבודה יח). ויש מי שפירש: על שום רוב החכמה שבארץ שהיא 'רחבה מני ים' (דרשות רבי יהושע אבן שועיב ואתחנן עמ' תלב).

'צריך שיזכור בה ברית... צריך שיזכור בה תורה... ומלכות בית דוד בבונה ירושלים'. יש מי שפירש שאין הכוונה להודות על ברית ותורה בפני עצמם, כי מהי תיתי להזכירם בברכת המזון – אלא צריך להודות על ארץ ישראל שיחודה הוא בכך שנקנית על ידי ברית ותורה (בשם הגר"ש כהנמן זצ"ל, וכפרש"י שבזכות ברית ותורה ירשנו את הארץ. וע"ע בנתיב העבודה למהר"ל פי"ח).

אף אנו נאמר כן לענין מלכות בית דוד; אין כאן דין הודאה על המלכות, אלא הודאה על ירושלים המיוחדת בכך שאינה מקבלת מלכות אחרת אלא מלכות בית דוד בלבד, וכינון מלכות בית דוד הוא משלים את בנין ירושלים (עפ"י 'ביצחק יקרא' להגר"א נבנצל שליט"א ח"א ז. ע"ש בהרחבת יסוד זה, ובבאור הענינים המוסברים על ידו. וככל החזיון הזה נמצא בחדושי מרן רי"ז הלוי תהלים פרק ל).

הנה נמצאו בספרי אחרונים הגדרות חלוקות במהות הזכרת ברית ותורה בברכת המזון; בשער הציון (קפז,ח) כתב שאם לא אמר ברית ותורה וזכור קודם שהתחיל ברכה שלישית – אינו חוזר אלא מזכיר במקום שזכור, וכשם שמצינו בשוכח 'עלה ויבוא' שאם לא התחיל הברכה האחרת – אומרה במקום שזכור.

ואילו בספר עמק ברכה (ברכהמ"ז ב) כתב שיש לחלק, כי הזכרת ברית ותורה אינם דבר בפני עצמו אלא מגוף הברכה של ברכת הארץ ועל כן אין שייך להזכירם אלא בתוך הברכה ולא לאחריה, ואינו דומה להזכרת ראש חדש וכד'. ותואמים הדברים עם הסברה הנזכרת שברית ותורה אינן נושאים מיוחדים בפני עצמן אלא מהוים חלק מההודאה על הארץ, והרי זה כעין 'ארץ חמדה טובה ורחבה' שנראה שהשוכח לומר זאת בברכתו, אין מקום להזכיר אחר כך.

ואולם מדברי המשנ"ב אין נראה כן, כפי שבאר בספר 'ברכת מרדכי' (ח"ב א,יא), שברית ותורה אינם מגוף הברכה אלא כדבר בפני עצמו, ולכן השוה זאת לשאר הזכרות שאפשר להזכירם אחר הברכה (ומ"מ נראה שאין זה סותר לסברת הרב מפוניב'ו). ובברכת מרדכי דקדק מלשון הרמב"ם שהזכרת מלכות בית דוד היא חלק ממהות הברכה, בדומה ל'ארץ חמדה טובה ורחבה', ולא כדבר לעצמו, ואין מקום להזכירן אחר חתימת הברכה.

וע"ע במובא לעיל מב. מד. האם הזכרת ברית ותורה מחויבת מדאורייתא או מדרבנן. ונפקא מינה בספק אם הזכירם, האם צריך לחזור ולברך. ושם הערנו שלפי הדעות שנוקטות שהיא מדאורייתא, במקום שיש ספק אם צריך שלש ברכות או ברכה אחת מעין שלש, שנקטו פוסקים לברך ברכה אחת – יצטרך להוסיף בתוך הברכה ברית ותורה. ולפי הנ"ל צריך לשלבן בענין הודאת הארץ דוקא. ויש שכתבו בכל ברכה מעין שלש לומר 'ועל ארץ חמדה טובה ורחבה ברית ותורה חיים ומזון...' (עפ"י רוקח שמא; או"ז ח"א קפא; מרדכי ועוד).

ענינים ופרפראות

'אביי ורבא הוו יתבי קמיה דרבה... בוצין בוצין מקטפיה ידיע'.
הנטיה הטבעית לדעת-אלקים מתגלה ביותר בתור רגש פנימי אצל אנשי שם המצויינים. וגם

כללות הדרכים הפרטיות שבידיעת הדרישה האלקית שנחלקים חכמי לב בהיותם באים בימים, סיבת החלוקה נטועה מראש בנפש; –

ישנם חכמים שמגמתם בדעת האלקים היא על פי הדברים המשווערים והמוגבלים, כמו ע"י בירור החכמות בדברים המוחשים לאמתתם, לעמוד על סודם וסדרם, ודעת התורה להלכותיה ופרטותיה, וזוהי ימצאו עצמם דבקים בקונם ויודעים את שמו יתב'. וישנם כאלה שמטבע נפשם אינם יכולים להסתפק בדרישת הדברים המוגבלים, והם מתרוממים לשוטט ברעיונות בהכרת רוממות א-ל יתב' בהשערה פנימית בהגיון נעלה, וזוהי אינם מצומצמים אל פרטי נתיבות דברים קצובים ומוגבלים, ויותר ממה שיש לדבר בפה ולשון הם מרגישים בהגיון לבבם, ומרוממות ההגיון הפנימי מכירים גם כן ההכרח שמחייב את ההשלמה האנושית לבוא ע"י השיעבוד לדרישה ולקיום של כל הדברים המוגבלים, מחכמה ודרישת התורה ופרטיה.

על כן רבא אחוי לשמי' טללא – כי היתה נטייתו אל שקידת התורה ודרישת כל אמת בפרטיהם המוגבלים וזוהי יבוא להכרת קונו יתברך, וזאת הנטייה משלה בנפשו גם בילדות, למצוא מנוחה גם כן בצל אהל, וזוהי יבוא אל המנוחה והתעודה הרוממה. אביי אמנם שאף אל הרחבת הידיעה בהכרה הפנימית שמתנשאת אל למעלה מכל גבול, ודחקו טבעו הפנימי לבטא רגשות נפשו ברחמנא היכי יתיב ע"י דנפיק לברא ואחוי כלפי שמיא אל מרחב אין קץ. והיינו דאמרי אינשי בוצין בוצין מקטפי' ידיע, שההכנה הנפשית מתגברת באדם וניכרת בעוצם התחלת הילדות באופן רשמי כל כך עד שנוכל ג"כ לדעת איזה דרך יבחר הילד אשר שאר רוחו מתגלה בו. וסעד לדבר, אמרם ז"ל (ר"ה יח.) רבא עסק בתורה חי ארבעין שנין, אביי דעסק בתורה ובגמ"ח חי שיתין שנין. כי האיש שמתנשא אל מרחב גדול בשאיפות רעיונו לא יוכל לכלא את רוחו רק בשלמות אחת, וכשם שמתפשט הוא לכל דרכי הדרישה כך הוא מתרומם ג"כ לכל ענפי השלימות. על כן לפי תכונתו לא מנעתו עסק גמילות חסדים ועירוב הבריות מההשתלמות שלפי טבע נפשו שמצאה בהגיון הפנימי, אבל רבא מצא בתורת ד' חפצו ולא היה אפשר לו להפרד מאהבתה של תורה ששגה באהבתה עד אין קץ, כי רק בה מצא אשרו ותעודתו היותר גבוהה בקדושתה.

ויוכל היות שההולך על דרך החכמה המוגבלת הוא יותר קרוב לחכמה המעשית, על כן לענין הלכה יוכל להיות מכויץ יותר שתהיה הלכה כמותו, ומפני זה הטעם הלכה כרבא לגבי אביי, אעפ"י ששתי הדרכים כאחד טובים, דרכי חיים המה ודרך הקודש יקרא להם, אבל המותפשת יותר אל הידיעה הפשוטה המוגבלת היא קרובה להנהגה המעשית לקבע על ידה ההלכה. ואולי מפני זה אין ההלכות נחתכות על פי ידיעת הנבואה כי אם עפ"י החכמה המוגבלת על פי דרכיה של תורה ההלכות החתוכות וקבועות (מתוך עין אי"ה).

(ע"ב) משה תקן לישראל ברכת הזן בשעה שירד להם מן, יהושע תקן להם ברכת הארץ כיון שנכנסו לארץ...' –

עיקר נוסח ברכת הזן – בלשון נסתר, 'הזן את העולם כולו בטובו...', שלא כברכת הארץ שהיא נאמרת בלשון נוכח, 'נודה לך...'. לפי שברכת הארץ תקן יהושע כשנכנסו לארץ, והדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוהים, כי בארץ ישראל מפורש שהשי"ת נמצא בכל פרט, גם בעניני העולם הזה. ולכך נתאודה משה להכנס לארץ. ואמר לו הקב"ה רב לך – רב טוב צפון לך.

(עפ"י מי השלוח ח"ב ואתחנן)

וראה עוד ביתר באור בצדקת הצדיק (רמז) שאין זה פגם בהשגת משרע"ה ח"ו, אלא היא בחינה אחרת של השגה, ואדרבה, במדרגת השגת 'הוא' משיג מקום יותר גדול, שאין שייך לומר שם 'אתה', כי הוא תמייר ונעלם שאין תפיסת יד האדם שולטת שם. וזהו החילוק בין מדרגת תפילה, שהוא כעומד לנוכח המלך, ומדרגת תורה שהיא דרגה דמשרע"ה.

'אותו היום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו ביבנה הטוב והמטיב'.

'צריך הסבר דעל ענין פרטי תקנו חכמים ברכה קבועה. ועוד, דעל שינוי יין צריך לברך 'הטוב והמטיב' (כדלהלן נט), זה פלא מדוע רק על יין. ועיין תוס' פסחים ורא"ש ברכות בזה.

והביאור, דכל ברכת המזון נתקנה על בנין האומה אשר נבנית ציבחר ציבחר (= קימעא קימעא) באצבע ההשגחה. וזה בהשגחה פרטית במן במדבר, ונזדככו נפשותם כל ארבעים שנה ולמדו מושכלות אלקים, וכמאמרם (מכלהא בשלח יז) לא ניתנה תורה אלא לאוכלי מן, והיה להם ארץ, וירושלים מרכז הארץ, ובית המקדש ששכן שמו עליו והתנהג בנסים רצופים תמיד. אמנם 'הטוב והמטיב' תקנו על קיום האומה הבודדת במועדיה להיות הולכת בגולה זה אלפיים שנה והיא קיימת ברוחה ובהודה ותפארתה, וכל כלי יוצר עליה לא יצלח.

והנה אחר החורבן חשבו כי קיומה בלתי אפשרי ועתידיה לכלות ולנדוד כהצוענים בלא תפארת אדם, כאשר ראו כי בביתר לא נושעו על ידי מלכות בן כוכבא שגדולי עולם היו מוטעים בו. אמנם כאשר ראו כי עמד מלך חסד אחד ונגזר עליהם קבורה כדאמרו ירושלמי תענית (ה,ה), הבינו כי ישראל שהאחד בין שבעים זאבים, ובחסד ה' על ידי מלכי חסד יחליף כח ויוסיף דעת, וכאשר יהמיון גלי ים לשוטפם יבוא הרוח וישקוטם ע"י מושלי ויועצי ארץ אשר לבבם ביד ה' המלאה חסד. לכן תקנו 'הטוב והמטיב' על קיום האומה.

ומקיום האומה הפלאי למדנו כי נאמנו דברי נביאנו ודברי אבותנו אשר הנחילו לנו מורשה באמונת אומן כל ההנהגה האלקית בבנין ירושלים וארץ – לכן המלכויות של הני ברכות תיקנו להזכיר ב'הטוב והמטיב'.

ולכן על יין תיקנו 'הטוב והמטיב', כי זה מפלאות תמים דעים אשר אומה כזו בנימוסים כאלה אשר אסר להם החיתון... וישראל, שאם נגע עכו"ם ביינו אסור לו שתות ומדיח כוסו ג' פעמים, כמו שאמר המן, ובכל זאת הם מתקיימים בגולה – אין זה רק צדקת פזרונו בישראל, ובעל הבית יודע להפקיד כליו, ושכינה גלתה עמהם לסוכך עליהם בגדפין דילה, הוא כבוד השי"ת ויתעלה' (מתוך משך חכמה עקב ח,י)

ובספר יערות דבש (ח"ב דרוש יד) פירש בדרך אחרת:

'... ולכן השמח בגולה מפריד החבילה ומורה בעצמו כאילו אין עם ישראל כגוף אחד, וזהו מרי גדול. ולכך אמרו בהרוגי ביתר שהיו מעדרים הכרמים בדמיהם עד שכאשר ניתנו לקבורה תקנו על היין 'הטוב והמטיב'. והיינו כי הם נענשו ששמחו במפלת ישראל ושמחו בגדולתם ולא חששו לחרבן בית המקדש, ויין הוא המשמח לבב, לכך היה העונש שהיו בדמם וגופם משבחים ומזבלים היין. וכן אנו בשתיית יין יש לנו לעורר עוון ביתר ולשום אל לב מבלי לשמוח יותר מהראוי, וביתר יוכיח – ולכך תקנו על היין הטוב והמטיב'.

מנין שכשם שמברך על הטובה כך מברך על הרעה... בין מדה טובה ובין מדה פורענות' –

'זקני החסידים מספרים שפעם אחת בא הרבי ר' בונים לסטריקוב, ותלמידו החביב ר' חנוך מאלכסנדר מלווהו, וכשנכנסו ליטול שלום, הושיט להם ר' פישל את ראשי אצבעותיו. שכך היה נוהג שבשעת נתינת שלום היו עיניו שקועות בספר שלמד בו ויד ימינו מושטת לאורחים והיה מסמיך אגודלו לכפו ולא נזדקרו לתוך יד האורח אלא ראשי אצבעותיו בלבד. כיון שהגיע תורו של ר' חנוך ליטול שלום, נזדרז ותחב את כל כפו לתוך כפו של ר' פישל, כלומר אף על פי שאינך מתגלה לעולם אלא בראשי אצבעותיך בלבד – הנני בכל זאת כולי ברשותך... הציץ ר' פישל באברך העומד ממולו וכך אמר לו: רואה אני שחכם אתה – אמור לי, מה ראו החסידים שנוהגים לשתות 'לחיים' על כל שמחה שתבוא ועל כל צרה שלא תבוא? – אכן, פיקח חרוץ היה ר' חנוך מאלכסנדר שלא נבהל להשיב אלא היטה אזנו להקשיב. ור' פישל השיב: השותה יי"ש מברך 'שהכל', שהכל מאת ה', 'כוס ישועות אשא – ובשם ה' אקרא'; 'צרה ויגון אמצא – ובשם ה' אקרא'. ובדין היה שישתה מים אלא שכל מי שהגיע למידה זו לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה – ראוי הוא לכוס משקה... ומיד ציזה למשמשו ומזגו לו את הכוס.

היה שם עוד אחד, גם הוא מתלמידי החוזה לפנים. מעיר ליקוב היה האיש הזה ושמו לא פורש. עני מדוכא שמחמת דחקו נשכר להיות נוהג בידו של סגי נהור ולהיות לו לעינים. ראה ר' פישל את ריעו ושאל לשלמו. ענה זה ואמר: שלשה היינו שנכנסו יחד לקודש פנימה אצל החוזה ונתברכנו כולנו בברכה אחת, שנזכה להנהגה. הרבי היושב כאן, הרבי שבא מפשיסחא ואני. והרי נתקיימה הברכה בשלשתנו; הרבי נוהג בסטריקוב, חברו נוהג בפשיסחא ואני נוהג... ביד העיור. חזר המשמש ומזג את הכוס גם לו, לקיים מה שנאמר כוס ישועות אשא – ובשם ה' אקרא; צרה ויגון אמצא – ובשם ה' אקרא!...' (מתוך 'במעלות התמימות התמה' – חסידים ואנשי מעשה כרך א). ע"ע תורת הרבי ר' זושא – משלי, צו.

'כל מי שלא אמר ברית ותורה בברכת הארץ ומלכות בית דוד בבונה ירושלים לא יצא ידי חובתו'.

'מצאתי במדרש שבימי ירבעם בן נבט מאסו להם בשלשה דברים, במלכות בית דוד ובנין הבית ובמלכות שמים, שנאמר ראה ביתך דוד – זה שמאסו להם מלכות בית דוד ובנין הבית. איש לאהליו ישראל – אל תיקרי לאהליך אלא לא-ל-ה-י-ו, שמאסו במלכות שמים. ואינן נגאלין עד שיבקשו שלשתן שנאמר ובקשו את ה' אלקיהם ואת דוד מלכם ונהרו אל ה' ואל טובו באחרית הימים. בן מצאתי במדרש. על כן צריך לומר בבונה ירושלים שלשתן בין בחול בין בשבת'.

(מתוך ספר המנהיג הל' שבת מו)

דף מט

'צריך שיאמר בה הודאה תחלה וסוף' – '... כי הודאה שייך דוקא בברכת הארץ, ולכך כמו כל ברכה שאינה סמוכה לחברתה צריך שיאמר בה ברכה תחלה וסוף, ובברכה זאת שייך הודאה לכך יזכר בה הודאה תחלה וסוף וזהו מורה על הודאה שלימה...'

יש עוד דבר מופלג בחכמה מה שצריך להזכיר בברכת הארץ הודאה, כי כאשר מזכיר בכל מקום הודאה

ג. השר מקוצי היה אומר שאם נתן הבוצע לכל אחד חלקו, אין צריך להמתין עד שיטעום המברך. ומה שאסרו לטעום לפניו, היינו מן הפת של הבוצע. ואולם הרמ"א נקט כדעת האומרים שבכל אופן ימתינו המסובים עד שיטעם הבוצע. וכתב הרמ"א שמותר לתת לכל אחד חלקו קודם שיאכל הוא. ואולם הט"ז ועוד אחרונים כתבו שאין כדאי הדבר, משום הפסק, שהרי בין כך הם צריכים להמתין לטעימתו, הלכך עדיף שיטעם תחילה ואח"כ יחלק לשאר המסובים (כן מובא במשנ"ב. ובספר דברי חכמים מביא (סעיף 140 בהערה) שראו להגר"י קמינצקי שחילק למסובים ורק לאחר מכן נטל פרוסה לעצמו. וע"ש בהסבר המובא שם. וצ"ב. אך נראה לכאורה שבאופן שכל אחד מברך לעצמו, אף להרמ"א אין לחלק להם לפני שטועם – משום הפסק, שלא התיר אלא משום שמברך לכולם כמש"כ המג"א).

דף מז (מח)

- צא. א.** כיצד יש לדקדק באמירת 'אמן'? וכיצד יש לברך ברכה?
- ב.** מי שהצטרף למסובים באמצע הסעודה או בסופה – האם מצטרף לזימון, והאם הוא בעצמו יכול לזמן?
- ג.** אלו אכילות שנינו במשנה שמוזמנים עליהן ואלו אין מוזמנים עליהן?
- ד.** אלו אישים מוזמנים ומצטרפים לזימון ואלו לא?
- ה.** אלו אנשים מצטרפים לעשרה לברכת המזון ולשאר דבר שבקדושה?
- ו.** האם מותר לשחרר עבד כנעני כדי להשלימו לעשרה?
- א.** טוב להאריך ב'אמן' אבל אין להאריך יותר מדי (שאו קריאת התיבה מאבדת את משמעה. תוס'). ואין עונים אמן חטופה (רש"י: האל"ף בחטף. הערוך: שעונה לפני סיום הברכה), ולא אמן קטופה (רש"י: הנו"ן אינה נשמעת. וה"ה לשאר האותיות (ב"ח). וי"מ: שמחלק ה'אמן' לשנים. הערוך), ולא אמן יתומה (שלא שמע הברכה ואינו יודע על מה הוא עונה (רש"י תוס'). ויש מפרשים: שיש הפסק בין הברכה לעניה).
- א.** אין לענות 'אמן' לאחר כדי דיבור מסוף הברכה; יש אומרים בכדי שלש מלים וי"א ארבע. ובציבור – עונה עד שכלו רוב הציבור לענות אמן (עפ"י משנ"ב קד סקל"ד. וע"ש בבאור הלכה).
- ב.** אין לענות 'אמן' אם אינו יודע על איזו ברכה הוא עונה. ויש מחמירים בזה אפילו כשאינו מחויב באותה ברכה (ע' שו"ע ורמ"א קד, ח. וכן עדיף לנהוג למעשה – באה"ל שם).
- כשעונה 'אמן' ללא ששם אל לבו על מה הוא עונה, יש מקום לומר שדומה לזה שאינו יודע על מה הוא עונה שאסור לענות, אף כי היה מקום לחלק כיון שאילו יישאלוהו ידע לומר על מה ענה, אך סו"ס עונה 'אמן' בלא ידיעה והוי זלוול. וכתב הגר"ח קניבסקי שליט"א במעשה לשאלה זו שנכון ליזהר בדבר. והגר"א נבנצל שליט"א כתב שלדעתו זו 'אמן יתומה'. ובחזרת הש"ץ יש מחמירים שאפילו אם יודע על איזו ברכה הוא עונה, אם אך לא שמע את סופה לא יענה. ויש לחוש לזה לכתחילה, ליזהר לשמוע מהש"ץ עצמו סוף הברכה, אבל בדיעבד יענה אם יודע על איזו ברכה הוא עונה אפילו לא שמע (עפ"י משנ"ב קד סקל"ג).
- בן עזאי אומר: כל העונה אמן יתומה, יהיו בניו יתומים, חטופה – יתחטפו ימיו, קטופה – יתקטפו ידיו. וכל המאריך באמן – מאריכים לו ימיו ושנותיו.
- השומע ברכה – יענה אמן גם אם יש דבר מאכל בפיו (אור לציון ח"ב מו, ג).
- לא יזרוק ברכה מפיו (במהירות, שדומה עליו כנטל שחייב לקיימו ולהיפטר ממנו).

- ב. מבואר בגמרא שכל עוד לא הסיחו דעתם מאכילה ובא אחר והצטרף ואכל, גם אם לא אכלו עמו – מצטרף עמהם לזימון, כיון שאילו היו באים לפנייהם דברים חביבים, היו אוכלים (שניהם) (באה"ל קצו, א עפ"י לשון הפוסקים, וכמדויק בגמרא). ואפילו כלשהו (ערמב"ם ברכות ה, ט).
- א. הוא הדין אם אחד אכל ובאו שנים אצלו, מצטרף עמהם לזימון אם היו מביאים לו מאכל כלשהו והיה אוכל (משנ"ב קצו סק"ג ממאמר מרדכי).
- ב. מבואר שאם אמרו לברך, שוב אין השלישי מצטרף עמהם. וכן הלכה (תוס'; שו"ע קצו, א. וה"ה לנשילת מים אחרונים – רמ"א. וע"ש בבאה"ל שיש מצדדים לומר שאמירת 'הב לך ונברך' אינה הסח הדעת). יש שכתבו שמ"מ מצוה על השנים ליטול ידיהם שוב ולברך 'המוציא' ולאכול מעט כדי לברך בזימון (עפ"י ב"ח קצג, מג"א והגר"ו). ויש חולקים (א"ר; ערוה"ש).
- ג. דין זה נכון הן לענין צירוף לשלשה והן לעשרה לזמן בשם – אם יכולים לאכול אפילו כל שהוא, מצטרפים (משנ"ב קצו סק"ג, ממאמר"ר).

הסיקו הלכה שהגדול מברך אפילו בא בסוף הסעודה.

- א. לכאורה משמע שרק בגדול משום חשיבותו, אבל בסתם אנשים הכל מודים שיש לברך למי שהיה בעיקר הסעודה, כלומר בתחילה. וצריך עיון (באור הלכה רא, א).
- ב. מי שאכל או שתה בנפרד מן החבורה ואינו מצטרף עמהם לזימון, ויש להם זימון בלעדיו – משמע בראשונים שעונה 'ברוך שאכלנו...' עמהם כל עוד לא ברך ברכה אחרונה על אכילתו. ואולם לענין זימון בשם בעשרה כאשר שתה ולא אכל, נסתפק הפרי-מגדים אם יאמר 'ברוך אלקינו שאכלנו משלו...' (עפ"י משנ"ב קצו, א. ואעפ"י שאם עדיין לא גמרו סעודתם משמע מפשטות לשון הפוסקים (קצו, ב) שאפילו בשתייה לבד אומר המצטרף 'ברוך אלקינו שאכלנו משלו' – צ"ל ששם שונה ששתייתו מצטרפת לאכילת כולם הלכך אומר 'שאכלנו' על אכילת החבורה, משא"כ כאן שאינו מצטרף ואומר רק על עצמו. גם אין להוכיח משמעון בן שטח שברך ברכת המזון בשם אעפ"י ששתה ולא אכל [ונהי דלא קיי"ל כוותיה משום שצריך פת דוקא, מ"מ משמע לכאורה שאומר 'שאכלנו' בהזכרת שם בשתייה כבאכילה], שונה שם שבברכת המזון אין אומרים 'שאכלנו' רק בזימון וי"ל שלא זימן בשם [ומטעם זה המג"א (קצו סק"א) רצה לומר שבמקום שאין זימון יכול להוציא את חברו בברכת המזון אפילו לא אכל בעצמו, שהרי אינו אומר 'שאכלנו' – אלא שלמעשה אין נוקטים כן, כי עשאוה כברכת הנהנין שכל שלא אכל אינו מוציא. ע' שיטמ"ק כאן; משנ"ב קצו סק"ד].
- ויש סוברים שבאופן שיש שלשה בלעדיו, גם אם הוא אכל רק לאחר שגמרו סעודתם לגמרי – יכול הוא לזמן בשבילם (עפ"י אור זרוע ח"א קצד [ממעשה דשמעון בן שטח להלן מח זוימן אעפ"י שנראה מהלשון שהצטרף רק לאחר אכילתם], וכ"כ הצ"ח שם. ואולם הבאור-הלכה (קצו ד"ה אינו) כתב שמשאר ראשונים שתרצו אותו מעשה בענין אחר, משמע שאינם סוברים כן).

- ג. האכילות החייבות בזימון: **אכל דמאי** – הואיל וראוי לאכילת עניים, והרי זה ראוי לאכול אילו יפקיר נכסיו ויהא עני. אך לדעת בית שמאי גם עניים ואכסניא אסורים (וי"א בדעת הירושלמי שאין ב"ש חולקים בדבר זה. עפ"י שנות אליהו דמאי ג ובפירושו לירושלמי שם); **מעשר ראשון שנטלה ממנו תרומת מעשר**, אפילו קדם הלוי ונטל המעשר בעוד התבואה בשבליה, טרם הפרשת תרומה גדולה – המעשר מותר באכילה ומזמנים עליו; **מעשר שני והקדש שנפדו** – ואפילו לא נתן את החומש, שהחומש אינו מעכב; **אכילת השמש כזית** (ואין אומרים: אין זו אכילת קבע).

אכילות שאינן מצטרפות: **אכל טבל**, אפילו זה הטבול מדרבנן כגון פירות שגדלו בעציץ שאינו נקוב; מעשר ראשון **שלא** ניטלה תרומתו, אפילו ניטלה ממנו תרומת מעשר אך לא הופרשה תרומה גדולה מעיקרא, באופן שניתן המעשר ללוי לאחר שנתמרחו הפירות בכרי; מעשר שני והקדש **שלא** נפדו כהלכתם, כגון שפדה באסימון (= כסף שאין בו צורה, והרי אמרה תורה ויצרת הכסף), או הקדש שחללו על גבי קרקע. **אכילה פחות מכזית**, ולרבי יהודה: פחות מכביצה. לענין ברכה בלא זימון, מחלוקת הראשונים האם מברכים על דבר האסור אם לאו.

ד. שנינו במשנה: הכותי מזמנים עליו (המשנה נשנית קודם שגזרו עליהם להיות כגויים לכל דבריהם), אך לא הנכרי – גם אם מל לשם גירות ועדיין לא טבל (ובמקום אחר נחלקו תנאים בגר שמל או גר שטבל).

עם הארץ – אין מזמנים עליו. לאבני משמע שהכוונה ל'עם הארץ' שדיברו בו חכמים בכל מקום, שנחלקו בו תנאים בגדרו, כדלהלן. והכותי ששנינו במשנתנו שמזמנים עליו – בכותי חבר מדובר. ולרבא, עם הארץ שאין מזמנים עליו הוא זה שאינו מעשר פירותיו כראוי, ומשנתנו בכותי המדקדק במעשרותיו, ואפילו אינו חבר.

איוהו עם הארץ שדיברו בו חכמים בכל מקום – כל שאינו אוכל חוליו בטהרה, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: כל שאינו מעשר פירותיו כראוי. ועוד דעות נוספות: זה שאינו קורא קריאת שמע שחרית וערבית (רבי אליעזר); אינו מניח תפלין (רבי יהושע); אין לו ציצת בבגדו (בן עזאי); אין מזוזה על פתחו (רבי נתן); יש לו בנים ואינו מגדלם לתלמוד תורה (רבי נתן בר יוסף); אחרים אומרים: אפילו קרא ושנה ולא שמש תלמידי חכמים – הרי זה עם הארץ. אמר רב הונא: הלכה כאחרים.

א. כתבו הגאונים והראשונים: עתה אין אנו מדקדקים בדבר – משום איבה, שלא יהא כל אחד הולך ובונה במה לעצמו (עתוס' כאן וחגיגה כב ע"ג הגמרא שם). ודוקא בזמן הש"ס שהיו נוהרים מלישב במעמד עמי הארץ, אבל מימות התלמוד ואילך לא ראינו מי שהקפיד על כך. ואפילו עם הארץ שאינו יודע לענות (עפ"י מאירי ושר"ר).

ב. העובר על מצות התורה בדבר מפורסם כגון שאינו קורא את שמע; יש אומרים שמזמנים עליו. ודעת המג"א (עפ"י ריא"ח) שאין מזמנים עליו, וכן סתמו כמה אחרונים. וכל שכן רשע העובר בפרהסיא על איסורי תורה, אפילו לתאבון ולא להכעיס – אין מזמנים עליו (וכ"כ הרשב"א בתשובה ח"ז לו אודות עברין בעבירה חמורה שמחרימים אותו). ולהצטרף לעשרה [אם לא נידוהו] – צריך עיון. ואם יש שם כדי זימון בלעדיו, אינו רשאי להפרד מהם וחייב בזימון. וכן שלשה אנשים כמוהו – מצטרפים לזימון (עפ"י משנ"ב ובאה"ל).

ונראה לכאורה שאותם שהם בגדר 'תינוקות שנשבו', אם הם יודעים למי מברכים – מזמנים עליהם, וכדין הכותים שבמצוות מסוימות לא החזיקו כלל ואעפ"כ מזמנים עליהם משום שאינם מורדים ופושעים אלא מעשה אבותיהם בידיהם, כמש"כ בשו"ע הגר"ז (קצט,ג).

ג. אין לצרף קראי לזימון (כף החיים קצט,ג ד מתשובת הרמב"ם ועוד). והמשנ"ב הביא (נה, מז) תשובה זו לענין צירוף למנין עשרה בתפילה).

נשים ועבדים וקטנים – אינם מצטרפים לזימון בשלשה (זימוןם בפני עצמם – נתבאר לעיל מה).

ה. אמר רבי יהושע בן לוי: קטן המוטל בעריסה, אעפ"י שאין מזמנים עליו עושים אותו סניף לעשרה. וכן אמר רבי יוסי (י רב אסי). וכן עבד כנעני מצטרף לעשרה. ואמר רב הונא: תשעה הנראים כעשרה מצטרפים. יש מפרשים כאשר הם מכוונסים, ויש מפרשים להפך,

כשהם מפוזרים נראים הרבה. שני תלמידי חכמים המחדדים זה את זה בהלכה [כגון רב חסדא ורב ששת], מצטרפים.

קטן פורח (רש"י: שהביא סימנים ולא הגיע לי"ג שנים ויום אחד. ר"ח: קטן בתוך שנתו השלש-עשרה והביא שערות אלא שאינן גדולות כשיעור הנצרך) – מזמנים עליו.

והסיקו: אין הלכה ככל אותן שמועות אלא קטן היודע למי מברכים מזמנים עליו.

א. כמה שיטות בראשונים: התוס' רצו לפרש שרק קטן פורח וגם יודע למי מברכים – מזמנים

עליו (וכ"כ הרשב"א בתשובה (ח"ו קפב), שהוא בן י"ג והביא שערות אלא שאינן גדולות, וגם יודע למי מברכין). והביאו שיש פוסקים (עפ"י הירושלמי) עד שיביא שתי שערות. ויש אומרים: רק קטן שיוודע למי מברכין וגם הגיע לשנת הי"ג או שהביא שתי שערות – מצטרף (דעה זו מובאת בתר"י). והרי"ף פסק כדעת גאון שאפילו בן תשע בן עשר ויודע למי מברכין – מזמנים עליו. [ואולם שאר הדינים שנאמרו לעיל לצירוף זימון, אינם להלכה, הלכך אין עבד מצטרף למנין עשרה, וכן שני ת"ח המחדדים אינם מצטרפים לזימון, וכו'].

עוד הביאו התוס' מרבנו תם שעושים את הקטן סניף לעשרה כרבי יהושע בן לוי, ולא דחו בגמרא אלא תשעה הנראים כעשרה או שני ת"ח המחדדים וכן קטן פורח לענין צירוף לשלשה, אבל קטן או עבד משלימים לעשרה [והוא הדין לאשה, לדעה זו. עפ"י שו"ע הגר"ו נה,ה. וכמו שעשה רבנו שמחה מעשה לענין זימון, כמובא במרדכי. וע' גם במאירי ובשלטי הגבורים]. וכן לתפילה היה אומר ר"ת שקטן מצטרף ואפילו בלא חומש בידו [שכן נראה מהגמרא, הגם שאין משמע כן במדרש]. וכן דעת הר"ז"ה שלהלכה קטן המוטל בעריסה, עושים אותו סניף לעשרה הן לזימון הן לתפילה. וכן עבד. והוסיף שאפילו ארבעה קטנים עושים אותם סניף (וצריך לחלק לפי"ו בין קטן לעבד, שהרי מבוואר בגמרא, במעשה דרבי אליעזר, שאין לצרף יותר מעבד אחד). ובכלבו (יא) כתב שנהגו כל ישראל להוסיף שני קטנים. וי"א אף שלשה בשעת הדחק (ע' ארחות חיים תפלה עג). ואולם התוס' ועוד ראשונים כתבו שאין עושים סניף ביותר מאחד, שאינו כבוד שמים לומר דבר שבקדושה בצירוף של יותר מקטן אחד (עפ"י רא"ש). גם כתבו שלא יהא פחות מבן שש (ע' או"ח נה,ד).

והר"י הביא מהירושלמי שאין עושים קטן סניף לעשרה, לא לתפילה ולא לברכת המזון. ואף רבנו תם לא עשה מעשה בדבר (וכן דעת ראב"ד, ורמב"ן, מהרי"ל (בשו"ת, קצו) ועוד), הלכך אפילו קטן וחומש בידו אינו מועיל, ובפרט לא בחומשים כשלנו שאינם עשויים בגלילה. אך לענין קריאת התורה, הואיל וקטן עולה למנין שבעה, מועיל צירופו. עד כאן מהתוס'.

להלכה, לדעת השלחן-ערוך (וכן פסק בספר בן איש חי), קטן היודע למי מברכים מצטרף בין לשלשה בין לעשרה, לזימון אבל לא לשאר דבר שבקדושה. והיינו כבן תשע או עשר (מג"א). ויש אומרים: אף מבן שש אם הוא חריף ויודע למי מברכים (מובא במשנ"ב, וכ"מ בתר"י, שאף פחות מבן ט'. ובאור לציון (ח"ב סוף פרק יג) כתב שאפשר לצרף מבן שש שנים ומעלה, אך לענין זימון בשם בעשרה, יש להחמיר כדעת הסוברים מגיל תשע ומעלה). ומכל מקום אין ראוי שהוא יזמן (עפ"י שו"ת החיים והשלום מב).

ואילו הרמ"א פסק שאין לצרפו עד שיהא בן שלש עשרה שנה. ואפילו הביא סימני הגוף קודם לכן, אינו מצטרף (מג"א ועוד. וכן מנהג האשכנזים).

ולענין תפילה וכד', בשעת הדחק כשאין עשרה גדולים – כתב באגרות משה (או"ח ח"ב יח) שיש להורות שאפשר לצרף קטן למנין עשרה (ובמשנ"ב נה סקכ"ד) הביא דעות בזה ולא הכריעו.

ב. ישנה דעה בראשונים שעשר נשים או עשרה עבדים מזמנים בשם (ע' במאירי בשם 'יש חולקים'), אבל אין כן דעת שאר כל הפוסקים, אלא מזמנים בלא הזכרת השם (ע"ש וברמב"ם וטשו"ע קצט).

ו. רבי אליעזר שחרר עבדו כדי להשלימו לעשרה, ואעפ"י שהמשרר עבדו עובר בעשה (לעלם בהם תעבדו) – משום מצוה דרבים מותר, (ואף שהיא מצוה דרבנן כגון קדושה ו'ברכו' בעשרה. רא"ש).

דף מח

צב. מי שלא אכל פת אלא דבר אחר, או שתה בלבד – האם מצטרף לזימון? האם יכול אף לזמן? ומה דינו של האוכל כזית דגן, האם יכול לזמן ולהוציא אחרים בברכתו?
ב. מהו סדרן של ברכות המזון בחול ובשבת, מי תיקנן ומה מקורן?

א. מי שלא אכל כלל – אינו מצטרף לזימון (אבל אם יש שם זימון בלעדיו, עונה 'ברוך ומבורך' כדין הנזכר לעיל מה:).

תשעה אכלו דגן ואחד אכל ירק (כזית. שו"ע); רב יהודה בר שמואל בר שילת אמר בשם רב: מצטרפים לזימון עשרה. וכן אמר רשב"ג: אפילו טבל בציר או אכל גרוגרת אחת – מצטרפים. וכן אמרו בשם רבא להלכה, ואפילו שתה כוס יין ולא אכל כלום.

א. הוא הדין בשאר משקים מלבד מים (בית יוסף קצז). ויש סוברים אפילו מים (עפ"י מג"א סק"ו; שו"ע הגר"ז ב; חיי אדם מה, יג). ובמשנ"ב (סקי"ב) הביא מכמה אחרונים שמחמירים כדעה ראשונה. וכתב בערוך השלחן (שם ה) שהשותה מים ממזותקים, נראה לעיקר שמצטרף.
ב. לכתחילה צריך שישתה רביעית, ובדיעבד אפשר אף ברוב רביעית – לענין צירוף לעשרה (עפ"י באה"ל). וכן נחלקו הראשונים לענין אכילה פחות מכזית, האם מצטרפים לעשרה (ע"ש ובחור"א ו, יב).

ג. יש ראשונים שכתבו שאם אוכל דבר משבעת המינים שקובעים ברכה לעצמם ואינם נפטרים בברכת המזון [מלבד תמרים], אינו מצטרף עם אוכלי פת (עפ"י שיטמ"ק בשם הרא"ה; ריטב"א הל' ברכות ז, ד). ויש חולקים (רשב"א, וכ"מ מסתימת הפוסקים).

ד. לענין זימון בשלשה, כששנים אכלו דגן ואחד אכל ירק; ר"י פסק בתוספותיו שמצטרפים, כמובא בברייתא בירושלמי. וכן נוטה דעת רבנו יונה. ואולם השר מקוצי כתב שאין הלכה כאותה ברייתא שבירושלמי, והוכיח שלא אמר רבי יוחנן שמצטרפים אלא לעשרה אבל צירוף לשלשה חמור יותר ואין מצטרפים. וכן נקט הר"ף (וכ"כ בתורי"ד בביצה כא).
ובשו"ע הובאו כמה דעות בדבר אם כל אכילה מצטרפת או מיני מזונות או פת דוקא. וחשש לאותן שיטות לכתחילה כדי להסתלק מן הספק. והמשנ"ב והערוה"ש הביאו מהאחרונים שעתה נוהגים אם אינו רוצה לאכול פת, נותנים לו לשתות או לאכול דבר אחר, ומצטרף. ובכף החיים פסק שיש ליתן לו לאכול כזית פת או פת הבאה בכסנין דוקא.

אפילו שבעה אוכלים דגן ושלשה ירק וכד' – מצטרפים. ולדעת רבי ירמיה הוא הדין ששה וארבעה, אבל רבי זירא נסתפק בדבר (כפרש"י), שמא צריך רוב-הניכר דוקא שיאכלו דגן.

כן פסקו הר"ף והתוס', שצריך רוב-הניכר ואין די בששה. ויש שנקטו להלכה כרבי ירמיה שאין צריך רוב הניכר (עפ"י בה"ג, א"ז). ושם נקט עפ"י הירושלמי שאפילו חמשה מצטרפים. ונפסק בשו"ע (קצז, ב) כדעה ראשונה.

אעפ"י שהאוכל ירק מצטרף, אינו מוציא אחרים בברכתו עד שיאכל כזית דגן. כן אמר רבי יוחנן וכן פסק רבא, ודלא כשמעון בן שטח ששתה כוס יין והוציא אחרים בברכתו.

לשיטת רש"י ותוס', כשאכל כזית פת יכול להוציא אחרים אף על פי שאכלו כדי שביעה ונתחייבו בברכה מהתורה. רש"י פרש, כיון שנתחייב מדרבנן נחשב 'מחויב בדבר'. והתוס' ועוד ראשונים פרשו שמעיקר הדין יכול אדם להוציא אחרים בברכת המזון אעפ"י שהוא עצמו לא אכל שהרי הוא 'בר חיובא', אלא שאינו יכול לומר 'שאכלנו' אם לא אכל כזית דגן. ובה"ג פסק שהאוכל כזית פת אינו מוציא אלא את החייבים בברכה מדרבנן. וכן דעת הרמב"ם, וכן פסק בשו"ע.

וכתבו האחרונים שעכשיו שנוהגים שכל אחד מברך לעצמו, אין מקפידים בדבר ויכול זה שלא אכל אלא שכזית לזמן לשאר שאכלו כדי שביעה.

ב. סדר ברכת המזון כך הוא: ברכה ראשונה ברכת הזון. שניה ברכת הארץ. שלישית בונה ירושלים. רביעית הטוב והמטיב.

בשבת, מזכיר קדושת היום בברכה שלישית. מתחיל בנחמה ומסיים בנחמה (– אינו צריך להתחיל ולסיים בשל שבת אלא בענין בנין ירושלים שהוא נחמה, ויכול להתחיל ב'רחם' או 'נחמנו' (עפ"י רש"י ותוס' ועוד). ויש מפרשים שבשבת משנה הנוסח ומתחיל הברכה ב'נחמנו' ולא ב'רחם', והותם 'מנחם עמו ישראל בבנין ירושלים' (רי"ף, כהסבר תר"ם). ורבנו אפרים אמר שאין לחתום אלא ב'בונה ירושלים' לבד. וכן נוטה רבנו יונה). רבי אליעזר אומר: יכול לומר תוספת של שבת בברכת הארץ. והכמים אומרים: אינו אומרה אלא בנחמה בלבד. ופרשו בגמרא שלדעת חכמים אפילו בדיעבד לא יצא אם הזכיר בברכת הארץ, אבל לתנא קמא יצא..

אמר רב נחמן: משה תקן לישראל ברכת הזון בשעה שירד להם מן. יהושע תקן להם ברכת הארץ בשעה שנכנסו לארץ. דוד ושלמה תקנו בונה ירושלים; דוד תקן על ישראל עמך ועל ירושלים עירך, ושלמה תקן על הבית הגדול והקדוש. 'הטוב והמטיב' – ביבנה תקנוה, כנגד הרוגי ביתר. 'הטוב' – שלא הסריחו, 'המטיב' – שניתנו לקבורה.

ודרשו בבבלייתא ברכות המזון מן המקראות; וברכת זו ברכת הזון (הגר"א גרס: הזימון); את ה' אלקיך – זו ברכת הזמון (זון); על הארץ – זו ברכת הארץ; הטובה – זו בונה ירושלים, (ההר הטוב...); אשר נתן לך – זו הטוב והמטיב. רבי אומר: ברכת הזימון ממגדלו לה' אתי... וברכת הטוב והמטיב ביבנה תקנוה. א. מעת מתן תורה נתחייבו ישראל בברכת המזון, לא מזמן היותם בערבות מואב כדברי המעדני

יום טוב' (עפ"י חזו"א כח, ח. וע"ע יביע אומר ח"ב יב, יד).

כבר היותם במדבר נתחייבו בשלש הברכות אלא שאת נוסח ברכת הארץ תקן יהושע כשנכנסו לארץ. וכן דוד ושלמה ניסחו ברכה שלישית (עפ"י רמב"ן רשב"א ועוד. ע' כס"מ ברכות ב,א; מאור ישראל כאן). ויש סוברים שמהתורה די בברכה אחת, והדרשות שהובאו בגמרא – אסמכתא בעלמא הן (כ"י קצא עפ"י לשון הרמב"ם בספר המצוות יט).

ב. שינה את סדר הברכות; מדברי הגר"ז (בשו"ע) משמע שיצא בדיעבד, וכן כתב בערוך שלחן (קפח, ט), אבל מכמה פוסקים משמע שלא יצא (כף החיים קפג, מז). ובפמ"ג (קצד, א) חזו"א (כח, ח) נסתפקו בדבר.